

Батиргареева В.С.

*НДІ вивчення проблем
злочинності імені акад.
В.В.Сташиса НАПрН
України, заступник
директора з наукової
роботи, д.ю.н., старший
науковий співробітник*

Batyrhareyeva V.S.

*Deputy Director of Research,
Doctor of Law, Senior Fellow,
Research Institute for Studying
Crime Problems named after
acad. V.V. Stashys of NALS of
Ukraine*

УКРАЇНСЬКА КРИМІНОЛОГІЧНА НАУКА У СВІТЛІ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

Особливістю будь-якої гуманітарної науки є відповідна рефлексія на події, що відбуваються у суспільстві. І ті кліше актуальності проведення кримінологічних досліджень, що використовувалися й продовжують використовуватися у роботах зараз, на кшталт «в умовах демократичних перетворень...», «з метою побудови правової держави...» та ін., вже не відбивають сутності тієї ситуації в державі, яка здійснює масований вплив на криміногенний стан у країні, й тих завдань, що постають не лише перед практикою протидії злочинності, а й перед теоретичним осмисленням багатьох кримінологічних проблем. Слід відверто казати, що ми живемо в епоху суспільного зламу. З огляду на це той досвід кримінологічного аналізу, що накопичений дотепер, здебільшого ґрунтується на доробках минулого, на застарілому теоретичному інструментарії та уявленнях, що наше суспільство вже благополучно минуло етап зростання національної самосвідомості. Але ж загострення застарілих проблем українського суспільства і поява нових зовнішніх й внутрішніх загроз, у тому числі втрата засад національної єдності, соборності, пасіонарності, чисельні конфесійні суперечності, конфлікт поколінь й ідеалів (читай – ідолів) призвело до безпрецедентної ескалації кримінального насильства у широкому смислі слова.

Якщо деякий час тому ми стверджували про вплив глобалізації на стан вітчизняної кримінологічної науки, то зараз кримінології належить осмислити точковий суспільно-політичний вибух, який, напевно, свідомо був згенерований як зсередини, так й ззовні, наслідком чого стали зміни масштабного характеру у геополітичній реальності (принаймні європейської частини нашого континенту). І немає, мабуть, жодної сфери суспільного буття України, якої б не зачіпатимуть ці наслідки.

Залишивши осторонь аналіз вельми складної суспільно-політичної ситуації, запинимося лише на деяких тенденціях, якими помічений розвиток теперішньої криміногенної ситуації у країні, осмислення якої є першорядним завданням українських кримінологів.

Почнемо з традиційної, так званої загальнокримінальної, злочинності.

Офіційні статистичні відомості свідчать, що лише кількість зареєстрованих умисних убивств у 2014 р. порівняно із роком попереднім збільшилася удвічі (з 5 792 до 11 018). Крім того, починаючи з 2013 р. спостерігається спалах у кількості зафіксованих випадків кримінально караних побоїв і мордувань (2 993 злочинних діянь у 2013 р. проти 67 злочинів протягом 2012 р.). У цій ситуації не допомагає навіть відомий прийом «списання» значної кількості злочинних діянь на латентність, коли будь-яке зниження у рівні насильницької злочинності пояснювалося збільшенням тенденцій латентизації, пов'язаних з укриттям частини злочинів за різними причинами від реєстрації. У цій ситуації можемо припустити, що реальні розміри насильницької злочинності є ще значнішими.

Водночас у 2014 р. (порівняно з роком минулим) спостерігається збільшення числа облікованих грабежів на 25%. Тенденції, зафіксовані у першій половині 2015 р., є ще тривожнішими. Наведені та інші приклади, напевно, потребують пояснення з позиції кримінологічного аналізу ситуації, що виявлятиметься підставою для здійснення прогнозування розвитку криміногенної обстановки у країні на майбутній час.

У продовження теми насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів слід наголосити й на незаконному обігу зброї в Україні. Сьогодні ніхто точно не знає про масштаби арсеналу зброї, що знаходиться у населення. І це не лише стрілецька зброя спортивного призначення, для самооборони або мисливства, тобто «цивільна» зброя, а й зброя бойового призначення – гвинтівки, кулемети, гранатомети, автомати та ін. Підкреслимо, що тут не йдеться про зброю незаконних військових формувань, походження й обіг якої є окремою темою. Вважаємо, що жодні цифри офіційної статистики не здатні сьогодні відбити обсяги цього обігу. Тому навіть не аналізуємо їх. Водночас цікаво у плані співставлення звернутися до показників створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК). Ще деякий час тому таких випадків в Україні взагалі не було. На сьогодні їх кількість вимірюється сотнями. Так, лише у 2014 р. в ЄРДР обліковано 414 подібних випадків.

Зовсім новим явищем для України стає тероризм. За влучним висловом представників мас-медіа, сьогодні ми живемо в терористичній реальності: якщо раніше подібних випадків у статистиці не фіксувалося внаслідок їх відсутності, то лише у 2014 р. обліковано 894 терористичні акти (ст. 258 КК); 427 випадків створення терористичної групи або терористичної організації (ст. 258³ КК); 48 фактів фінансування тероризму (ст. 258⁵ КК). Отже, не випадково у Службі безпеки України заявляють про рекордну кількість терактів в Україні за останній рік. За свідченням начальника Головного слідчого управління Служби безпеки України В.Вовка, за рік у країні зафіксовано понад тисячі терористичних актів [1]. Тому організація й проведення досліджень стосовно цього загрозливого явище наразі є перспективним напрямом кримінологічної науки.

Із нульових показників піднялися у статистиці вгору відмітки й про факти захоплення заручників. У 2014 р. в Україні зафіксовано 41 подібний випадок. Необхідно відмітити, що йдеться про ті факти, про які стало відомо правоохоронним органам.

У продовження теми безпекового виміру життя людини в Україні не можна не відзначити й про «нове» для України явище – злочини проти основ національної безпеки України. Із декларативного положення про захист цих засад сьогодні це завдання перетворилося на життєво важливу потребу всіх і кожного, хто проживає в Україні. Напевно, в історії України як єдиної неподільної держави ніколи не фіксувалося стільки посягань на її територіальну цілісність і недоторканність (у 2014 р. зафіксовано 258 кримінально караних правопорушень), злочинів, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (62 випадки), фактів державної зради (54 злочини), диверсій (51 злочин) тощо. У цьому зв'язку не викликає сумнівів, що на практиці існує велика потреба у теоретичних напрацюваннях щодо кваліфікації цих діянь, їх розслідування, запобігання та протидії.

Наразі у кримінології виявляються актуальними дослідження злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації. На підтвердження цьому слід навести цифри: у минулому році обліковано 676 випадків ухилення від призову за мобілізацією (ст. 336 КК).

Водночас Кримінальний кодекс України поповнився новими статтями. Зокрема, йдеться про встановлення кримінальної відповідальності за ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації (ст. 336¹); перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових фор-

мувань (ст. 114¹), що так само потребує відповідного кримінологічного аналізу.

На жаль, стають реальністю й зовсім вже «екзотичні» для нашої правової дійсності злочини, такі як злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Принаймні до подій 2014-2015 рр. Україна не знала що таке, пропаганда війни (ст. 436 КК), планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК) та порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК).

Слід нагадати, що у 2010 р. відбулася часткова декриміналізація діянь, передбачених ст. 201 КК України («Контрабанда»): цією статтею закону про кримінальну відповідальність у теперішній час передбачається кримінальна відповідальність лише за переміщення через митний кордон України предметів, обіг яких є обмеженим (історичні й культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, радіоактивні або вибухові речовини, зброя та боєприпаси, спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації). У свою чергу, за так звану товарну контрабанду Митним кодексом України передбачається адміністративна відповідальність (статті 482 і 483 МК). Але сьогодні Україна зіштовхнулася з таким новим для неї явищем, як товарна квазіконтрабанда. Мається на увазі переміщення товарів із підконтрольної українськими властями території на тимчасово окуповану. Виникає запитання: а як кваліфікувати переміщення товарів фактично усередині однієї країни без перетинання державного кордону, але ж з порушенням Тимчасового порядку контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів (товарів) через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей, до того ж якщо товари за певну мзду посадовим особам взагалі не приховуються? Вважаємо, що наука повинна дати відповідь за це запитання.

Актуальною проблемою кримінології є незаконне використання бюджетних коштів у Збройних Силах України. Як зазначається у спеціальній літературі, кількість цих злочинів протягом 2010-2012 рр. збільшилася майже у 2,5 рази. При цьому за окремими напрямками діяльності Міністерства оборони України контрольно-ревізійними органами встановлено фінансових порушень і злочинів, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів, на загальну суму 1,3 млрд грн., у тому числі тих, що призвели до збитків, на суму понад 200 млн грн [2, с. 1]. І зовсім уже волаючими є правопорушення, пов'язані із розкраданням коштів під час проведення АТО. Так, на жаль, є непоодинокими факти щодо привласнення коштів із фонду для допомоги бійцям, наживи офіцерів МВС та СБУ на системі перепусток для в'їзду та виїзду із зони проведення АТО,

незаконного збуту дизельного палива, що призначалося для підрозділів у зоні АТО, викрадення військового майна, вчинене в умовах особливого періоду, тощо. Господарські, службові злочини у цій сфері, злочини проти власності та інші правопорушення складають нібито моральний зріз нашого суспільства в цілому, яке може опинитися беззахисним перед обличчям внутрішніх і зовнішніх загроз.

За влучним висловом Я.І. Гілінського, що «світова кримінологія ... переосмислює деякі «старі» за змістом злочини, надаючи їм новий зміст» [3, с. 9]. До таких злочинів відноситься, зокрема, «стокерство» (від англ. *stalking* – переслідування, вистежування; *stalker* – «тихий, обережний переслідувач, мисливець, охотник»). Отже, стокерство, виходячи з англійського походження цього слова, означає пошук, переслідування, вистежування та подальше стеження й залякування жертви з метою установа повного контролю над нею, нерідко пов'язаного із застосуванням фізичного насильства, аж до вбивства жертви. Сьогодні не є виключенням випадки, коли із проблеми приватного значення стокерство перетворюється на резонансну суспільну проблему переслідування конкретної людини за будь-якими мотивами – політичними, релігійними, національними та ін. До того ж випадки переслідування набувають дуже небезпечного забарвлення, яким помічаються так звані злочини ненависті (*hate crimes*), жертвами від яких останнім часом стають представники таких груп населення, як іноземці; громадяни України з «неєвропейською» зовнішністю, наприклад, роми, кримські татари, іудеї, вихідці із країн далекого зарубіжжя, які деякий час уже ведуть осілий спосіб життя в Україні; представники сексуальних меншин та ін. Узагалі проблема ксенофобії в Україні, що викликана затяжною кризою, нестабільністю та невпевненістю та що підвищує у суспільстві рівень масової тривожності, надалі ставатиме однією із визначальних рис сучасної кримінальної дійсності. Відповідно й стокерство, й злочини ненависті мають отримати своє висвітлення на сторінках кримінологічних видань.

Дедалі все гострішою виявлятиметься злочинність вимушено переміщених осіб із Луганської та Донецької областей. За офіційними даними, лише у Харківській області сьогодні перебуває 300 тис. таких осіб, тобто кожний десятий житель Харківщини – переселенець із Донбасу. В умовах відсутності придатного житла, будь-якої роботи, а, отже, й достатніх засобів існування, поведінка таких осіб загрожує кримінальними ексцесами. Ця проблема ще не ставала предметом дослідження, але принаймні детермінаційний комплекс цих діянь вже сьогодні потребує

ретельного вивчення. У будь-якому разі ми зіштовхнулися з новим для України явищем, що згодом заявить про себе вголос.

Окремою проблемою для України стає розбазарювання бюджетних коштів внаслідок непродуманого упровадження структур так званого «іноземного» елементу. Поки що важко визначити, яким є зиск від діяльності нових структур, таких, наприклад, як Національне антикорупційне бюро України та Національне агентство з питань запобігання корупції, оскільки повноваження цих новостворених органів дублюються, скандали навколо перших осіб цих органів розпалюються, а корупція так і не подолана: навпаки «такси» на послуги лише збільшуються, що лягає непосильним тягарем перш за все на пересічних громадян України. Однак слід завжди пам'ятати, що для України наявність високих корупційних ризиків є вельми серйозною перешкодою на шляху до її входження в Європейський Союз. Навіть на міжнародному рівні Україна має репутацію надзвичайно корумпованої країни. Підтвердженням цього є її незмінно низький рейтинг в авторитетних міжнародних дослідженнях рівня доброчесності протягом останніх років.

Не меншою здається й проблема люстрації. Як відомо, заклики до проведення люстрації в Україні набули значного поширення після Помаранчевої революції 2004 р. і приходу до президентства В. Ющенка [4]. Отже, «життя» люстрації в Україні вимірюється вже десятима роками, але й досі в українському суспільстві тривають дискусії щодо коефіцієнта корисної дії люстрації. Все частіше постає запитання: «Що це – засіб політичного переслідування, організаційно-управлінський важіль формування нового бюрократичного апарату держави або засіб упередження нових правопорушень з боку представників влади, правоохоронних та судових органів?» До того ж внаслідок корупції у вищих ешелонах влади люстрація практично не дала жодного відчутного результату (!). Сьогодні відомо одне: вона має вибірковий характер. Так само достеменно відомо про суми, що витрачаються на те, щоб «благополучно» пройти цю процедуру.

Відносно новим видом злочинної діяльності може виявитися «освоєння» коштів Міжнародного валютного фонду і Міжнародного банку з реконструкції та розвитку з використанням корупційних схем незаконного збагачення окремих осіб й приватних структур. Це поки що постановочна проблема, але хворобливий моральний стан нашого суспільства може сприяти тому, що ця проблема стане системною. Адже не випадково лунають заклики про встановлення контролю з боку громадськості за використанням українською владою коштів стабілізаційних кредитів,

адже бездумно запозичені кошти можуть лише погіршити й без того скрутне економічне становище України.

Осі такою високою виявляється ціна революції гідності...

1. *V Ukrayini postavleno «rekord» za kil'kisty teraktiv – SBU // Sehodnya.ua [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://ukr.segodnya.ua/ukraine/v-ukraine-postavlen-rekord-po-kolichestvu-teraktov-sbu-600765.html>. – Zaholovok z ekrana.*
2. *Oliynyk O.M. Zapobihannya nezakonnomu vykorystannnyu byudzhetykh koshtiv u Zbroynykh Sylakh Ukrayiny : avtoref. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / O.M. Oliynyk ; Nauk.-doslid. In.-t vyvch. probl. zlochynnosti im. akad. V.V. Stashysa. – Kh., 2015. – 20 s.*
3. *Hylynskyy Ya. Sovremennyye tendentsyy myrovoy kryminolohyy // Kryminoloh. zhurn. Baykal. hos. un-ta ekonomyky y prava. – 2012. – # 3. – S. 5-14.*
4. *Lyustratsiya v Ukrayini [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <https://uk.wikipedia.org/wiki>. – Zaholovok z ekrana.*

Batyrhareyeva V.S. Ukrainian science of criminology in the light of calls of present time

The feature of any humanitarian science is a corresponding reflection on events that take place in society. And those cliches of actuality of realization of researches of criminology, that was used and continue to be used in works now, like «in the conditions of democratic transformations», «with the aim of construction of the legal state», and other, already does not remove essence of that situation in the state, that carries out the massed influence on the criminogenic state in a country, and those tasks, that appear not only before practice of counteraction to criminality but also before the theoretical comprehension of many problems of criminology. It follows frankly to talk that we live in the epoch of public fracture.

The issue of the day of criminology is the illegal use of budgetary facilities in the Armed Forces of Ukraine. As registers in the special literature, the amount of these crimes during 2010-2012 increased almost in 2,5 times.

Criminality of the forcedly moved persons will appear all all sharper from the Luhansk and Donetsk areas. From official data, only in the Kharkiv area today there are 300 thousand such persons, id est every tenth habitant of Kharkiv Region is a migrant from Donbas.

Relatively «mastering» of money of the International monetary fund and International bank can appear the new type of criminal activity from a reconstruction and development with the use of corruption charts of the illegal enriching of individuals and private structures. It as yet raising problem, but sickly morale of our society can promote because this problem will become the system.

Keywords: ukrainian science of criminology, criminality.